

ІСТОРИОСОФСЬКІ ІДЕЇ СОЦІАЛЬНО-ПОЛІТИЧНОЇ КОНЦЕПЦІЇ РОЗВИТКУ СУСПІЛЬСТВА В. ЗІНЬКІВСЬКОГО (1881–1962 рр.)

І.І.Дробот

(доктор історичних наук, професор,
Інститут філософської освіти і науки

Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова)

В статтє актуалізуєтьсє прѡблєма взаїмоотнѡшенїй історїческѡй наукаї і історїософїї, в частнѡстї рѡссматрївѡєтьсє вѡпрѡс опрѡделєнїя спєцїфїкаї історїософскїх ідеї соціално-полїтїческѡй концєпцїї рѡзвїткї общєства В.Зїнькѡвскѡго послє рєволюцїоннїх сѡбытїй 1917-1920 гг. в кѡнтєкстє рѡзвїткї ідеологїї євроазїйцєв і їх вглѡдѡв на історїю.

The problem of mutual relations of historical science, history and philosophy topically in the article, in particular the question of determination of specific of history and philosophy ideas of socio-political conception of development of society of V. Zenkovsky is examined after revolutionary events 1917-1920 in the context of ideology development of Eurasia and their looks to history.

В умовах розвитку державотворчих процесів, які відбуваються під час глибокої ціннісно-нормативної кризи в Україні, актуалізується проблема взаємовідносин історичної науки й історіософії. Дослідницький інтерес до історіософії пов'язаний з усвідомленням специфіки філософського мислення в українській інтелектуальній культурі. Сьогодні в літературі не існує цілісної картини української історіософії, хоча значення спадщини її творців для подальшого розвитку української історичної науки не підлягає сумніву.

Аналіз стану наукової розробки проблеми свідчить, що у вітчизняній та зарубіжній історіографії приділено недостатньо уваги цій темі. Особливу наукову цінність у вивченні проблематики дослідження становить праця професора С.Верховського «Пам'яті тих, хто пішов. Отець Василій Зіньківський», надрукована у Нью-Йоркському виданні «Новий журнал» (1, 271-285). Пов'язаний з В.Зіньківським дружніми стосунками впродовж 35 років, С.Верховський першим подав біографічний нарис ученого, зробив його аналіз у контексті суспільно-політичних подій ХХ ст. Висвітлюючи головні етапи наукового та громадського життя, він звернув увагу на глибину самосвідомості, національно-політичних переконань та особливостям мислення вченого. Окреме місце в праці приділено висвітленню діяльності В.Зіньківського як православного пастиря та богослова. С.Верховський визначив головну ідею життя та діяльності В.Зіньківського – релігійне обґрунтування буття.

У пам'ять В.Зіньківському вийшло подвійне закордонне видання «Вісника РСХР» (Париж – Нью-Йорк, 1962 р.). Творчому доробку В.Зіньківського та висвітленню головних етапів його життя присвятили статті його колеги й учні. Громадську діяльність, релігійні погляди вченого висвітлили Л.Зандер, І.Морозов, В.Руднев (2, 24-27; 3, 66-72; 4). Так, Л.Зандер підтвердив факт, що В.Зіньківський належав до тієї течії церковної спільноти, яка яскраво заявила про себе під час релігійно-філософських зібрань 1901–1902 рр. у Петербурзі, у «християнському братстві» в Москві, у суспільній діяльності прогресивного духівництва й церковної інтелігенції та у підготовці Собору. Через обер-прокурорську опіку Російської імперії ця течія змогла виявити себе лише після

революційних подій початку ХХ ст. Автор також зосереджує увагу на вивченні та аналізі власне наукового доробку В.Зінківського.

Метою наукового дослідження є визначення специфіки історіософських ідей соціально-політичної концепції В.Зінківського після революційних подій 1917-1920 рр. у контексті розвитку ідеології євразійців та їх поглядів на історію.

Для досягнення окресленої мети необхідно розв'язати наступні завдання: проаналізувати стан наукової розробки проблеми та визначити рівень джерельного забезпечення теми; визначити історіософську інтуїцію світоглядної позиції В.Зінківського у його соціально-політичній концепції розвитку суспільства.

Роздуми про долю Росії, специфіку її геополітичного становища, яке призвело до перемоги більшовизму, реалізовувалось у новому ідеологічному напрямку – євразійстві (1921, Софія). Більшість представників цієї течії були кадетами. Згодом вони активізували свою діяльність у столицях європейських держав: Парижі, Берліні. Ідеологи євразійства (Н.Трубецької, П.Сувчинський, П.Савитський, М.Шахматов, Г.Вернадський, Л.Карсавін, Г.Флоравський, Н.Олексіїв, В.Ільїн) уважали, якщо невдача революції небажана для інтелігенції, а її перемога у тій формі, в якій вона здійснилася, незрозуміла, то залишався третій шлях – переродження революції. Не приймаючи більшовизму та не бажаючи примиритися з ним, вони думали, що потрібно кардинально змінити методи його подолання й відродити Росію як велику та єдину державу. Нова тактика повинна була орієнтуватися на внутрішні антибільшовицькі сили Росії (селянський повстанський рух та інше).

У 1920-ті рр. інтелігенція, переживаючи тяжкі умови вигнання й утрату ідеалів, вдалася до справжнього усвідомлення духовних підвалин вітчизняної культури. Неабияку роль тут також відіграв вплив філософсько-релігійної думки, яка розвинулася в Росії у другій половині ХІХ – на початку ХХ ст. Суспільство, виховане на гуманізмі російської класичної культури, було відкрите вірі. В умовах поширення лібералізму вплив атеїзму не зміг змінити глибокі християнські традиції суспільства у зарубіжжі. Різка несприйняття жовтневого перевороту 1917 р. і його наслідків – такою була реакція інтелектуальної еліти Росії й України в еміграції. Зміни у свідомості інтелігенції сприяли появі товариств духовного самовдосконалення, які у 1924 р. об'єднались у загальноєвропейську організацію емігрантської молоді РСХР. Виникнення цього руху було пов'язано з потребою в осмисленні трагічних подій минулого в їх соціокультурному та національно-політичному вимірі, котрі зумовили еміграцію з батьківщини, та усвідомленні побудови нової держави вільної від впливу ідей більшовизму. Вирішенням зазначених проблем стала релігійна філософія. В цей період ліберальна інтелігенція вважала слов'янофільство надто традиційним і консервативним. Вона надавала перевагу ідеям соловйовської школи, яка в останні роки ХІХ ст. поширилася всією Європою (1, 271-285). Ідеологами й активними учасниками РСХР були майже всі філософи-емігранти початку ХХ ст., котрі опинилися за кордоном (С.Булгаков, М.Бердяєв, О.Картишев, С.Франк, В.Ільїн, В.Зінківський).

Під час перебування у Белграді була окреслена головна ідея історіософської та соціально-політичної концепції В.Зінківського. Проблеми Росії в їх соціально-політичному вимірі вчений розглядав у непорушному зв'язку з проблемами суспільного життя Європи початку ХХ ст. Концептуальне вирішення проблеми кризи в Європі та в Росії, головним фактором якої він уважав відірваність життя від культури, знайшло своє відображення у статті «Православ'я і культура». Учений висловлював думку, що криза західної культури початку ХХ ст. полягала у кризі західного християнства. Відповідно, вихід з кризи для Заходу і для Росії В.Зінківський убачав у зверненні до ідей православної культури (5; 6, 2-6).

Подальше осмислення проблеми кризи західноєвропейської культури та її впливу на розвиток суспільства Росії було здійснено вченим у циклі лекцій для російсько-сербських слухачів на тему «Критика європейської культури у російських мислителів», які було вперше опубліковано сербсько-хорватською мовою під назвою «Російські мислителі та Європа». Провідним напрямком наукових пошуків В.Зіньківського в еміграції стало теоретичне обґрунтування всіх сфер життя людини, виходячи з її релігійного усвідомлення. В еміграції філософські погляди вченого, сформовані в ранній період його наукової діяльності, набули подальшого осмислення та науково-теоретичного обґрунтування. Вони засвідчили ті головні ідеї, які визначили підвалини у створенні ним системи християнської філософії та дослідженні історії російської філософії. Це ідея релігійного досвіду, котра В.Зіньківським вважалася «даною», тобто зумовленою взаємодією між суб'єктом і об'єктом; концепція софілогічного дуалізму, що розрізняє Софію Божу та Софію тваринну, ідея створення православної культури, яка передбачала подолання розірваності культури, що виникла в результаті секуляризації. Подолання цієї розірваності В.Зіньківський убачав у теорії християнської рецепції – переробці досліджень природного розуму у світлі Христовому. Будучи переконаним, що ідея творіння є центральною ідеєю християнської метафізики, вчений піддавав критиці думки тих філософів, для яких неоплатонізм замінював ідею творіння (7, 69). Створення цілісної та органічної системи на ґрунті православ'я, що охоплювала реальність, до якої вона була звернена, обумовило основну життєву та наукову мету В.Зіньківського.

Переживаючи труднощі вигнання й утрату ідеалів, єдиний вихід з цього становища В.Зіньківський бачив у зверненні до ідей філософсько-політичної думки кінця ХІХ – початку ХХ ст., де головним підґрунтям було усвідомлення духовних підвалин вітчизняної культури. З цього часу у філософсько-політичних поглядах ученого щодо визначення подальшого шляху розвитку суспільства загального кола «Росія – Європа» чітко окреслилась ідея поєднання понять культури та православ'я у їх непорушному зв'язку з центральними інститутами громадянського життя – державою та церквою.

Як представник філософської академічної науки, В.Зіньківський узяв участь у діяльності Філософського товариства в Празі (4, 270; 4, 257). Він був учасником з'їзду вчених у Празі, який проходив з 25 вересня по 20 жовтня 1924 р. і виступав з доповіддю «Про ієрархічну будову душі» на секції філософських та історико-філологічних наук (4, 256-257). Поряд з В.Зіньківським членами товариства були С.Гессен, Е.Спекторський, Г.Флоровський, Д.Чижевський, М.Лосський, С.Франк, Л.Карсавін, М.Бердяєв та інші.

Головною ідеєю вченого було прагнення розвитку діяльності християнських товариств у Європі та їх об'єднання. Труднощі полягали в тому, що всі об'єднання, вирішуючи свої життєві завдання, спиралися на ідеї православної культури, але у консолідаційних зусиллях виявлялися значні розбіжності. Тому велике значення мало те, що В.Зіньківському вдалося об'єднати не тільки Белградське та Празьке товариства, але й інші подібні угруповання (2, 25).

В.Зіньківський обійняв посаду голови руху (3, 66-72). Разом з ним співпрацювали С.Булгаков, М.Бердяєв, О.Картишев, С.Франк, В.Ільїн.

Першочерговим завданням РСХР було вироблення власної ідеології, яке було реалізоване протягом 6–7 років існування руху (8, 24-25). У церковній культурі він розрізняв два напрямки – критичний, звернений проти негативних явищ сучасності, та позитивний – спрямований у майбутнє. У позитивному змісті передусім важливою була ідея освячення життя, що є однією з граней великої та глибокої ідеї православної культури. В освяченні життя він вирізняв наукову, політичну, мистецьку та педагогічну складові. При цьому не вважав ідею церковної культури ідеєю сучасності. В.Зіньківський наголошував на її давньохристиянському підґрунті, котре виходить з факту християнства – Боговтілення. Тому шлях церковної культури може бути тільки шляхом свободи і сили,

який освячує церкву. Вчений трактував зміст поняття «церковна культура» як прагнення віруючих людей до забезпечення життя на засадах християнства. Оцерковлення життя, за Зінківським, це заклик до християнської цілісності життя, оцерковлення культури, повернення до теократичної ідеї, шлях до тієї цілісності, яка сприймалася не тільки по відношенню до особистого життя, але й по відношенню до життя соціального, історичного, що передбачало надання церкві центрального місця у житті. Тому завдання РСХР В.Зінківський пов'язував з оцерковленням усього життя, з прагненням до того, щоб церква не була сховищем, останньою життєвою втіхою для людей тільки похилого віку, а була тією силою, де молодь братиме сили для створення свого життя (3, 25).

Структура РСХР складалася з місцевих об'єднань, до складу яких входили всі члени, що мешкали у конкретному місті, не молодші 16 років. Усі загальні питання вирішувалися на загальних з'їздах РСХР, де брали участь делегати студентських товариств Сербії, Болгарії, Чехословаччини, Франції, Бельгії, Німеччини, Англії, Польщі, Литви, а потім і Латвії, Естонії, Фінляндії. На з'їздах вироблялася програма діяльності Руху, обиралася Рада РСХР, центральні та місцеві секретарі, затверджувався бюджет. Поточною діяльністю Руху – підготовкою та проведенням з'їздів, координацією окремими центрами, видавничою діяльністю й іншим – займався центральний секретаріат. У місцевих об'єднаннях вищим органом вважалися загальні збори. Представницьким та адміністративно-організаційним органом об'єднань був діловий комітет. У його функції входило скликання загальних зібрань, виконання їх постанов, підтримка зв'язку з центром РСХР.

Рух вів велику видавничу діяльність. До 1925 р. його видавничим органом був «Духовний світ студентства», який виходив у Празі. У грудні 1925 р. у Парижі побачив світ журнал «Вісник РСХР за кордоном» накладом 75 примірників.

Діяльність руху набула широкого розвитку в державах Європи. Розгорнулася робота у Франції, Німеччині, Англії, Чехії, Югославії, Болгарії, Естонії, Латвії, Литві, Фінляндії. У цих країнах відбувалися з'їзди, засновувались недільні школи та гуртки з вивчення православ'я (3).

Завдяки участі в русі тисячі молодих людей отримали можливість залучитися до традицій православної культури й усвідомити її зміст у вирішенні соціокультурних проблем свого життя.

З середини 1920-х рр. центральний секретаріат РСХР та організації, що входили у місцеве товариство Франції, розмістилися у Парижі. В.Зінківський продовжував вести широку діяльність у РСХР серед підлітків, християнської молоді, екуменізму та соціальної активності.

Досить активно члени руху діяли з метою реорганізації РСХР у союз православних братств. Ці протиріччя викликали ідеологічну дискусію між керівниками руху – В.Зінківським, М.Бердяєвим та їх опонентами. У зв'язку з цим постало питання про збереження ідейної єдності РСХР. Його обговорювали на IV загальному з'їзді РСХР у вересні 1926 р. у Б'єрвіллі (Франція). У ході дискусій було вирішено доповнити назву РСХР, зазначивши у дужках («об'єднання православних товариств»). У 1927 р. у Клермоні відбувся загальний з'їзд РСХР, де було сформульовано його єдину мету та завдання. За рішенням з'їзду студентський рух об'єднував емігрантську молодь православної церкви та залучав невіруючих, допомагав формувати християнське світосприйняття, готував захисників до боротьби з атеїзмом і матеріалізмом.

На кінець 1920-х рр. у РСХР виник «конфлікт поколінь», розбіжності між «батьками» та «дітьми», який з кожним роком ставав усе гострішим. Далися взнаки протилежності як духовних прагнень, так і соціально-політичних поглядів. Однак усі члени РСХР погоджувалися з єдиною ідеєю «оцерковлення» життя.

У період між 1925–1939 рр. РСХР працював дуже плідно. Та вже з середини 1930-х рр. його діяльність занепала. Причиною цьому було існування у межах руху багатьох різнобічних напрямів, які відхилялися від провідної ідеї руху. Розкол у РСХР прискорив прихід до влади в Німеччині А.Гітлера та зростання шовіністичних настроїв у багатьох країнах Європи.

Праве крило Руху, очолюване генералом Е.Міллером, одним із керівників білої армії, надавало перевагу фашизму та крайньому націоналізму тоталітарного типу. Але представники цього напрямку не хотіли поривати з вірою. Частина з них вийшла з Руху і вступила у так звані національні організації, інша ж частина залишилась у ньому, породжуючи нескінченні суперечності. Ліве крило свідомих прибічників релігійного вільнодумства і прогресивних ідей представляв М.Бердяєв. Це крило відмежувалося від РСХР та утворило нову організацію під назвою «Православна справа», незважаючи на те, що її члени засуджували захист ідей православ'я. Справа і зліва В.Зіньківський був засуджений за власне бачення у вирішенні суспільних проблем. Його критикували за «лівизну» та звинувачували у масонстві. Отже, широта задуму заснування РСХР була нереалізованою до кінця. В.Зіньківський не визнавав це відкрито. Прибічник аполітичності церкви, він вважав, що її головною ідейною метою повинно стати об'єднання суспільства не лише у питаннях богослов'я, але й у розумінні вирішення соціокультурних проблем життя. Однак рухівці займалися розглядом різнобічних соціально-політичних питань, як-от: державотворення, ідеології, культури, єдність у їх розв'язанні могла бути досягнутою лише за умов визначення компромісу серед усіх його членів. Це стало неможливим, деякі члени руху були змушені вийти з нього.

Удару діяльності РСХР завдала і Друга світова війна. У Прибалтиці його розгромили більшовики. На Заході діяльність Руху була припинена німцями. Церква РСХР збереглася лише в Парижі, рухівці продовжували підтримувати між собою особистий зв'язок (1, 276–277).

Зазначені події не припинили подальшої діяльності В.Зіньківського як керівника та духовного отця цього об'єднання. Він залишався незмінним головою РСХР до кінця свого життя, обстоюючи головну його мету – відродження православної культури як потужної сили історії. Повернення до церковної культури В.Зіньківський уважав єдиним виходом з того становища, в якому опинилися християнські народи. РСХР, як його бачив В.Зіньківський, започаткував цю справу (9, 14–15).

В останні роки вчений посилено працював над виробленням основ християнської гносеології. Вважаючи, що проблема знання повинна бути основою будь-якої філософської системи, він звертав увагу на недоліки новітнього теоретичного знання, основи котрого були закладені в епоху секуляризації культури й містили в собі ідею принципового відокремлення філософії від релігії. Для В.Зіньківського як християнського мислителя зазначене положення було неприйнятним. Ця обставина визначила головну ідею «Основ християнської філософії» – пояснити християнське вчення про знання та допомогти суспільству відійти від ідей секуляризму. Історико-філософський аналіз гносеології привів філософа до думки, що для неї негативну роль відіграв розділ філософії та релігії. Разом з тим «природа думки пов'язує наше мислення з категорією Абсолюту, релігійної свідомості. Відірвати мислення від сфери Абсолютного неможливо, залишається до кінця усвідомити невід'ємність філософського мислення від релігійної сфери». Єдність розуму та віри не є даними, вони – задані. Природа розуму як пізнавальна сила не містить у собі труднощів для єдності віри та знання (10; 11). Важливим поняттям гносеології є «суб'єкт пізнання», в якому існують трансцендентні елементи. У християнстві істина відкривається не індивідуальному розуму, а церковному. Саме в церкві потрібно шукати метафізичне підґрунтя пізнання, оскільки воно спирається на Абсолют, а він є Творцем буття. Головою Церкви, її тілом є

Христос. У Христі єдиносущне людство і є дійсним суб'єктом пізнавального, морального, естетичного життя як життя духовного. Таким чином, знання є христоцентричним. Виходячи з цього, принцип автономії розуму недійсний. Оскільки Христос є любов, то пізнання є справою любові. Саме тому пізнання визнається силою і живим життям любові (12, 72).

У другому томі «Основ християнської філософії» В.Зіньківський розглянув християнське вчення про світ з його головною ідеєю про вторинність світу, його виникнення завдяки надсвітовій силі. Ідея творіння, стверджував філософ, поєднує в собі поняття Бога та світу, Абсолютного та відносного буття (12, 148). За актом творіння світ безмежний уперед, але не назад, тобто він покликаний ним до безмежного буття. Бог безмежний в обидва боки – він безначальний. Світ є жива, ціла єдність. Це свідчить, що все буття від Бога Творця є основою та змістом учення про єдність буття. Сила, котра робить його таким, є любов, яка виступає однією з важливіших християнських інституцій. Іншою інституцією є церква, що є носієм єдності світу, космологічним фактором. Введення в систему космології поняття церкви як основного поняття зв'язує буття з людською сферою, яка і є субстратом церкви. Це є новим аспектом теорії антропоцентризму у метафізиці (12, 173-185). Спираючись на відповідне висловлювання апостола Павла, В.Зіньківський увів у християнське вчення про світ поняття «пошкодження» природи. Світ зазнає страждань у результаті гріхопадіння першолюдини, тобто порушення норми, що була вложена в нього в акті творіння. Свідченням пошкодження природи є боротьба за існування, перетворення прекрасного в потворне, доброго в зле. Світ чекає порятунку, сподівається на оздоровлення. Це перетворення стане кінцем світу: зникне дисгармонія, виникне нове буття.

Із задуманої трилогії «Основ християнської філософії», яка, за В.Зіньківським, складалася з трьох розділів – учення про пізнання (гносеологію), вчення про світ (космологію) й учення про людину (антропологію), написані та видані були лише два перші томи у 1961 р. та 1964 р.

Богословські погляди В.Зіньківський виклав у праці 1957 р. «Апологетика» про захист християнського вчення та церкви від жорсткого нападу наукового знання періоду секуляризму (13). Учений доводив, що у дійсному або уявному розходженні понять «знання» та «культура» з поняттям «церква» правда християнська залишається беззаперечною. В.Зіньківський здійснив аналіз учення про світ, християнського віровчення і християнства як церкви. Позитивне, творче завдання в уособленні правди Церкви у житті В.Зіньківський бачив не тільки в консерватизмі охорони зв'язку з нею, але й у індивідуальному внутрішньому світі, а також у всій культурі, в соціально-економічному житті, ході історії.

Отже, органічність і цілісність наукових і суспільно-політичних поглядів у їх історико-національному та філософському вимірі зумовило культурологічний підхід ученого до вирішення проблем суспільства. В.Зіньківський був переконаний, що соціально-політична криза суспільства тісно пов'язана з впливом на нього проблем секуляризації культури. Вирішення соціально-політичних проблем України та Росії вчений вбачав у загальноєвропейському масштабі – як відродження цілісної універсальної культури православ'я, звільненої від націоналізму.

1. Верховский С. Отец В.Зеньковский // Новый журнал. – 1962. – № 70.
2. Зандер Л. Отец Василий как общественный деятель // Вестник РСХД. – 1962. – № 66–67.
3. Морозов И. Отец Василий – друг молодежи // Вестник РСХД. – 1962. – № 66 – 67.
4. Руднев В. Судьбы эмигрантской школы. – Прага, 1929.
5. Зеньковский В. Православие и культура. – Берлин, 1923.

6. Зеньковський В. Предисловие к сборнику “Православие и культура” // Православие и культура. – Берлин, 1923.
7. Зеньковский В. Русские мыслители и Европа: критика европейской культуры у русских мыслителей. – М., 1997.
8. Зеньковский В. Очерки идеологии РСХД // Вестник РСХД. – 1929. – № 5.
9. Зеньковский В. Новый этап // Вестник РСХД. – 1935. – № 2.
10. Зеньковский В. Основы христианской философии. – Т. 1: Христианское учение о познании. – Франкфурт, 1960.
11. Зеньковский В. Основы христианской философии. – Т. 2: Христианское учение. – Франкфурт, 1960.
12. Зеньковский В. Основы христианской философии. – М., 1996.
13. Зеньковский В. Апологетика. – Париж, 1957.